

АЛЕКСАНДАР БОЖОВИЋ

СПОМЕНИК ВАСИ ЧАРАПИЋУ У БЕОГРАДУ

САЖЕТАК:

Монументалне јавне споменике почетком друге половине XX века изводила је генерација уметника формирана до 1941. године. Ова генерација вајара, која је по образовању припадала стилским токовима академизма и сецесије, након Другог светског рата задржала своја стилска опредељења, заступајући естетику традиционалних пластичних вредности. Овакав естетски став надовезивао се на идеолошке захтеве које је пред уметнике постављала ангажована уметност, односно преовладавајући социјалистички реализам, током педесетих година XX века. Посматран у овом контексту, Споменик Васи Чарапићу, подигнут 1951. године, представља значајно остварење тог периода, као и једно од најуспешнијих остварења из ауторовог опуса. Споменик је такође један од најранијих и истовремено репрезентативни пример новог дискурса југословенске јавне скулптуре, која се током педесетих година XX века удаљава од доминантног тока представљања тема из НОБ-а.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: *Васа Чарапић, Први српски устаник, Радећа Станковић, јавни споменик, Београд*

ABSTRACT:

In the beginning of the second half of the 20th century, a generation of artists formed before 1941 produced a wealth of public monuments. This generation of sculptors, educated under the influence of academism and Art Nouveau, retained their stylistic inclinations, expressing the aesthetics of traditional plastic arts. This aesthetic approach was responsive to the ideological demands placed upon the artists, that is, in line with socially engaged art – the prevailing socialist realism of the 1950s. In this context, the Monument to Vasa Čarapić, created in 1951, represents both a significant work of art from that period, and the most successful artistic achievements of its author. This monument is also one of the earliest and, at the same time, representative examples of a new discourse of the Yugoslav public sculpture in 1950s, deviating from prevailing trends of the presentation of motifs from the National Liberation War.

KEYWORDS: *Vasa Čarapić, First Serbian Uprising, Radeta Stanković, public monument, Belgrade.*

Током XIX и почетком XX века бројни јавни споменици се посвећују ратним херојима, анонимним војницима, херојима културног и политичког живота, владарима и значајним историјским догађајима.¹ У процесу конституисања националне свести и идентитета посебно је била значајна традиција истицања култа бораца која је и у оквиру националних идеологија европских држава заузимала посебно место. Уобличавање оваквог типа патриотског култа мртвих може се пратити од Француске револуције и он се популаризује у европским оквирима током XIX, да би током последњих деценија XIX и првих деценија XX века досегао врхунац.²

У овом периоду са уобличавањем националне идеологије, традиционални хришћански идеал жртвовања за веру, допуњава се идеалом жртвовања за отаџбину.³ Оваква схватања доводе до процеса стварања

новог типа мученика страдалих за слободу отаџбине. У Србији се од Првог српског устанка почиње конституисати мит о победоносним биткама и вођама устанка чије поштовање прераста у култ националних хероја. У том смислу нација сама постаје колективни херој, а њен култ се систематски негује и меморише.

Меморисање војводе Васе Чарапића као националног хероја

Васа Чарапић⁴ је рођен у Белом Поточу код Авале. У Аустријско-турском рату, 1788–1791, борио се као добровољац на страни Аустријанаца, против Турске. Након рата изабран је за кнеза Грочанске нахије. У Српској народној војсци, организованој 1797. године, био је буљубаша. За време Сече српских кнежева 1804. побегао је на Авалу и организовао чету, са којом је у марту 1804. код Лештана из заседе убио ја-

ничаре под дахијом Алијом Кучуком и крцалије под Алијом Гушанцем. Изабран је затим за грочанског војводу. Током борбе за ослобођење Београда 1806. године, Васа Чарапић је смртно рањен у јуришу на Стамбол капију.

Борба за ослобађање Београда 1806. године није имала изразитог хероја, лик око кога би се конституисао мит о победи. Српски губици у борбама нису били велики, а сматра се да је погинуло око педесет бораца, од којих је најугледнији био војвода Васа Чарапић, командант војске Грочанске нахије. Погибија прослављеног јунака многих битака уклапала се у општу и популарну представу о националном хероју који даје свој живот за отаџбину, што је иницирало да се Васа Чарапић произведе у централног хероја за ослобођење Београда 1806. године и као такав уведе у колективну меморију.⁵ Овај процес започиње већ након војводине смрти и његове сахране.

Поред традиционалног меморисања освајања Београда кроз песме и приче, које спонтано настају током и непосредно након борби, важан фактор су биле и историјске синтезе догађаја попут дела Леополда Ранкеа *Die Serbische Revolution*,⁶ објављеног у Хамбургу 1829, као и текстови објављени у београдској *Голубици*, 1842. године, приписивани карловачком митрополиту Стефану Стратимировићу.⁷

Значајна улога у креирању меморије и конституисању националног идентитета и хероизацији појединаца припала је и визуелним уметностима. Једна од најранијих представа Васа Чарапића јесте акварел Анастаса Јовановића *Смрт Васа Чарапића на Стамбол капији*,⁸ који се у литератури датује у 1860. годину, а вероватно је настао неколико година раније, односно пре повратка Обреновића на власт. Отприлике у исто време, између 1856. и 1858. године, Стева Тодоровић је насликао монументалну композицију *Васа Чарапића*.⁹ Сценом доминира идеализовани лик Васа Чарапића насликан према неком његовом рођаку из Белог Потока.

Презентација Васа Чарапића у визуелним уметностима је поред идеје величања хероја у циљу конституисања националне свести имала и династичку конотацију, при чему је Чарапић као јунак борби за Београд 1806. године и Првог српског устанка био смештан и у контекст династичке супремације породице Карађорђевић. Сменом династија и повратком Обреновића 1859. године историјско сликарство је усмерено у другом правцу, а теме из Првог српског устанка се ретко сликају. Након повратка Карађорђевића ова тематика се појављује у малом броју, а позна-

Сл. 1 / Стеван Тодоровић, Васа Чарапић, 1856-1858, уље на гасци, 108x200 cm, НМ 031_126/JB I 235.

та је представа *Смрт Васа Чарапића*, коју је насликао Вељко Станојевић. Такође, идеализовани лик Васа Чарапића појављује су у илустрованој едицији *Знаменићи Срби XIX века*, коју је издао Андра Гавриловић почетком XX века у Загребу.¹⁰

Сећање на хероја борби за Београд 1806, материјализовано је путем његовог гробног места које прераста у топос националне меморије. Васа Чарапић је сахрањен у манастиру Раковица, према неким изворима по сопственој жељи.¹¹ Такође важну чињеницу у одабиру гробног места, имало је то што је Чарапић потицао из Белог Потока у близини Раковице. Након

сахране, његова породица је поставила надгробни камен белег са епитафом. Овај епитаф није сачуван, али је преко каснијих преписа делимично познат. Сачињен је у форми која одражава приватан однос породице према покојнику без намере да се он приказује као национални херој.

У току наредних деценија уочена је неадекватност натписа на надгробном белегу, гледано кроз призму диференцијације приватног поимања покојникове личности и жељене форме меморисања Чарапића као националног хероја.¹² У том смислу 1840. године објављен је један епитаф посвећен војводи Чарапићу, у којем се он прославља као херој борбе за ослобођење Београда, чији је аутор највероватније Сима Милутиновић Сарајлија.¹³ Убрзо затим настаје још један епитаф, који према сведочењу Милана Ђ. Миличевића¹⁴ гласи: *Пушнице сџани! Чарайић, српски син, храбри јунак, њаде испод Београда на турске промаге као*

Сл. 2 / Гроб Васе Чарапића у манастиру Раковица. Изглед споменика из 1910.

жајињен на сној који дању њокоси. Овај гроб с његове косџи се њоноси... Овај текст, настао у склопу иницијативе за обнављање гроба Васе Чарапића која се није реализовала, носи све карактеристике епитафа посвећеног националном хероју.

У време обележавања стогодишњице Првог српског устанка покренута је иницијатива за подизање споменика на гробу Васе Чарапића, али до његове реализације долази тек 1910. године. Споменик је подигао краљ Петар Први Карађорђевић, 15. августа 1910. године. Изведен је у форми обелиска, као симбол вечности, и ограђен ниским соклom и оградом.¹⁵ У горњем делу је уклесан крст, а испод њега рељеф са приказом укрштених пиштоља и јагана, уплетених у покидани ланац. Символика указује на симбиозу верских и националних мотива дефинишући меморијално обележје као сећање на херојску личност и његов допринос борби за ослобођење Србије. Испод рељефа је уклесан текст: *Васи Чарайићу / змају од Авале / војводи војска Карађорђа / јуначки њалом / њри заузећу Београда од Турака / њред зору 30. новембра 1806. њодине / њодиже / ову њлочу / Пећар I Краљ Србије 15. августа 1910. њодине.* Споменик је пројектовао архитекта Коста Јовановић, а радове су извели Ђура Борошић и Стеван Бига, о чему сведочи уклесани натпис на постаменту споменика.

Меморијални карактер су поседовале и спомен-чесме, а ова традиција вероватно вуче корене из дубље хришћанске симболике воде као извора живота. Са друге стране, постојао је и оријентални утицај и исламска пракса подизања јавних чесми у градским срединама, коју су Османлије донеле са собом.¹⁶ Меморија на Васу Чарапића презентована је и спомен-чесмом у Белом Потоку. Чесму су 27. јуна 1904. године¹⁷ подигли ученици основних школа Среза врачарског. Изведен је у традиционалној форми пирамиде од гранита, с рељефном представом Васе Чарапића и исписом испод. На врху споменика постављен је двоглави орао, раширених крила.¹⁸

Године 1954, највероватније иста чесма, обновљена је тако што је са ње скинут симбол краљевске власти, двоглави орао, а рељеф замењен новом представом Васе Чарапића и исписаном годином подизања.¹⁹

Историјат подизања Споменика Васи Чарапићу у Београду

Након завршетка Првог светског рата и формирања Београда као престонице новостворене државе, питање подизања споменика се поставља као важан аспект не само у смислу обележавања меморије на ис-

такнуте личности и догађаје националне историје већ и као плански и систематизован начин културног, историјског и урбанистичко-естетског конституисања града. У том смислу Општина града Београда формира Одбор за подизање споменика у Београду.²⁰ Формирањем Одбора требало је да се плански уреди подизање споменика и биста у Београду, који су до тада подизани махом на иницијативу приватних лица и удружења. На састанку Одбора су изабрана два ужа одбора; Одбор на челу са Браниславом Нушићем, који је задужен за израду списка свих којима треба подићи споменик у Београду, и Одбор задужен за састављање списка места на којима треба подићи споменике, на челу са Душаном Николајевићем.²¹ Споменици су према значају подељени у неколико група, а као предлог у другој групи *споменика већих размера*, нашао се и споменик Васи Чарапићу.²² Предложено је да се споменик Чарапићу, уз споменик Јанку Катићу, постави на *почетак алеје која води у главни улаз у траг или можда пред самим улазом у Горњи траг, на она два сјуба која се истурају испред главне капије*.²³ Овај опис се вероватно односи на алеју парка Калемегдан из правца Узун Миркове улице, односно на простор испред спољашње Стамбол капије Горњег града Београдске тврђаве.

Из тадашње штампе посебно је занимљив осврт Јована Дравића, у тематском издању *Београдских општинских новина* из априла 1933. године,²⁴ посвећеном анкети о споменицима и трговима Београда: *... уметничка изградња Београда – тргови, споменици, културни блокови, музеји итд. – мора преиспитивљати инкарнацију наше националне уметничке и стваралачке духа, духа Јужнословенске тенија*. Поред

Сл. 3 / Изглед споменика, педесете године XX века. Извор: Историјски архив Београда, синаџура ИАБ-1165-А-1-0187

споменика краљу Петру Првом Карађорђевићу и Карађорђу, он предлаже да се подигну и споменици *лејендарних народних хероја Васа Чарапића, Бакон Авакума и чамције Милисаве! У њима трима сконценџрисана су сва наша вековна виџална сџремљења ка слободи и сва наша христџовска мученичка жрџивовања за џу истџу слободу*. Овакав став указује на прожетост верске и националне идеологије, истицање култа бораца транспоновано је кроз нови национални идентитет који је произилазио из идеологије интегралног југословенства.

Тек након Другог светског рата долази до реализације споменика Васи Чарапићу у Београду. Споменик је подигнут 1951. године, у близини некадашње Стамбол капије, односно на скверу испред Ратничког дома²⁵ (данас Дом Војске Србије), као рад истакнутог аутора, академског вајара Радете Станковића. У току досадашњег истраживања није пронађен конкретан податак који би указивао на Одлуку о подизању споменика Васи Чарапићу. Највероватније да ју је донео Народни одбор или Извршни одбор града Београда, уз сагласност тадашњих Републичких власти Србије, током 1949. године. На то указује чињеница да је у пројекту Ливнице „Пластика“²⁶ за 1950. годину била израда низа споменика, а ИО Народног одбора Београда поручио је скице за споменик Васи Чарапићуна Калемегдану.²⁷

Аутор Споменика Радета Станковић

Радета Станковић²⁸ је рођен 1905. године у Бечу. Завршио је Краљевску академију за уметност и обрт у Загребу код професора Ивана Мештровића 1933. године. Био је доцент на Академији ликовних уметности и затим професор на Академији примењених уметности у Београду од оснивања 1948. до одласка у пензију 1968. године. Први пут је излагао у Београду 1937. године. Учествовао је на бројним колективним изложбама у Југославији и иностранству.

Од 1933. до 1936. године самостално ради као вајар у Загребу, у свом атељеу у Кленчевој улици. У краткој аутобиографији, сачуваној у рукопису, Станковић наводи да је, по позиву, излагао у Загребу на Прољетњем салону и да је учествовао на конкурсима за јавне споменике у Нишу, Скопљу и Новом Саду, где је освојио једну четврту награду. Даље још каже да је у том периоду извео рељеф за Соколски дом у Новом Саду, а три скулптуре у бронзи откупила му је тадашња Банска управа у Загребу. Ова рана дела, настала у време његовог боравка у Загребу, данас су изгубљена. Прелази у Београд 1936. године, где у свом атељеу у Симиној улици број 15,²⁹ ради до краја живота.

Током 1937. године излаже са Удружењем ликовних уметника у павиљону „Цвијета Зузорић“ у Београду. Тада настају и његови први сачувани радови *Рибар*, *Чобанин у бронзи* и *Портирети жене у камену*. Учествује на међународном конкурс за споменик Скендербегу у Тирани, а његов, данас изгубљени рад, делио је једну од четврте до седме награде. Године 1938. настају камерна дела у бронзи *Лежећи женски акти*, *Спојећи мушки акти* и *Пан*, која су била део ентеријера породичне виле у Чортановцима, као и друга дела: *Орфеј*, *Херкул*, *Виолиниста*. За железничку станицу у Вршцу урадио је бисту краља Александра Карађорђевића, а 1939. године ради коњаничку фигуру краља Александра Карађорђевића у Нишу. С инжењером Милошем Сомборским, из Београда, освојио је другу награду на јавном конкурс за *подизање споменика блаженопочившем витешком краљу Александру I Ујединићу*, који је расписао 1938. године Одбор Банског већа Моравске бановине.

Од 1945. до 1947. године сарађује у изради грандиозне фигуре *Победе* за споменик Антуна Аугустинчића на Батиној Скели. О томе у поменутој аутобиографији Станковић каже: *Према скици и студији Аугустинчића повећао сам и извео у лини, са Јосифом Грасијем, фигуру Победе висине 5,40 м за Аугустинчићев споменик у Батиној Скели.*

Након 1949. године учествује на јавним конкурсима за подизање споменика углавном посвећених Народнослободилачкој борби. У сарадњи с архитектима Бранком Боном и Ђорђем Крекићем извео је велики број јавних споменика: *Електромонтери*, *Васа Чарапић*, *Обалски радник*, *Релјефи* и *Партизан-борац* на Гробљу ослободилаца у Београду, затим споменике НОБ-у у Мокрину, Опову и Башаиду, *Жарко Зрењанин* у Зрењанину, *Релјеф* у Маузолеју на Жабљаку, обновио је Споменик борцима 1912–1918. у Убу, и урадио бисту Николе Тесле. Према његовим моделима, споменике у камену радио је скулптор Јосип Пино Граси, а последње дело, *Партизан-борац* на Гробљу ослободилаца у Београду, извео је вајар Ајдин Путеш. Свега неколико његових дела, од којих је само једно потписано – *Портирети Томе Максимовића* – налази се на београдском Новом гробљу.

Споменик Васи Чарапићу на скверу испред Дома Војске у Београду

Бронзана скулптура Васе Чарапића је изведена 1950, и исте године је била изложена на изложби УЛУС-а.³⁰ За потребе израде споменика аутор је радио бројне скице као и гипсане моделе, а у документацији Завода за заштиту споменика културе града Београда

постоји фотографија направљена у Спомен-дому вајара Радете Станковића с приказом гипсаног модела за споменик Васе Чарапића.³¹

Јавна скулптура представља један од најбитнијих сегмената уметничког опуса у којем је остварио низ истакнутих дела. У раздобљу од 1945. до 1988. године, не рачунајући сарадњу са Аугустинчићем, Пином Грасијем и Ајдином Путешом, Станковић је урадио петнаест јавних споменика, од којих је већина била посвећена НОБ-у.³² Стилски третман Станковићевих јавних споменика остаје у домену реализма и натурализма, што се нарочито огледало у детаљима попут костима и оружја, нарочито истакнутих на остварењима *Електромонтери*, те споменицима Васи Чарапићу, Жарку Зрењанину и Партизану-борцу. Идејна основа ових споменика је акцентована идеализацијом и хероизацијом фигуралне форме и носила је дубљи симболички смисао усмерен на комуникацију с посматрачем. Она је уједно представљала и начин да се дидактичке поруке пренесу посматрачу путем уздизања приказаног појединца на ниво иконографске и идеолошке представе о човеку. У том смислу лице фигура је било идеализовано, строго и аперсонално, без портретске сличности, док су покрет и гест били носиоци приказане идеје хероизма, било да је реч о хероју НОБ-а, раднику или хероју Првог српског устанка. Као истакнути уметник свога доба, Станковић је одлично познавао анатомију, а за сваки рад, вероватно по угледу на Родена, правило је бројне скице и студије анализирајући анатомију и покрет.³³

Скулптура *Васа Чарапић*, у оквиру Станковићевог опуса, представља једно од најуспешнијих уметничких остварења, на којем је репрезентовао све наведене квалитете. Представљен је као мускулатурна мушка фигура у енергичном искорак, у тренутку када се спрема да исуче мач. Горњи део тела је покренут унапред, док се као контратежа на леђима вијори, у простор истурена, наборана долама. Овакав асиметричан концепт фигуре заустављене у покрету део је класичне традиције, који је у дискурсу европске скулптуре реинтерпретиран током ренесансе. Сличан скулптурални принцип у Станковићевом опусу је изведен на Споменику краљу Александру у Нишу, затим у представама радника на скулптури *Електромонтери*, као и у бројним релјефима. На доњем делу споменика исписано је име аутора: *Р. Станковић*, као и назив ливнице: *Пластика Биг*.

Постамент споменика је третиран сведено, у форми декоративно необрађеног кубуса, са урезаном инскрипцијом, која садржи име Васа Чарапић, постављеном на фронту. Подест споменика је првобитно

Сл. 4 / Изглед споменика, 2016.

конципиран као камена правоугаона површина, благо уздигнута од нивоа тла и смештена као прилаз на предњем делу. Накнадно је, у склопу партерног и парковског уређења сквера испред некадашњег Ратничког дома, између улица Француске и Браће Југовића, овај подест уклопљен у концепт парковског решења, чиме је површина каменог подеста знатно смањена тако да обухвата плитак простор око постамента.

Избор позиције споменика је условила непосредна близина некадашње Стамбол капије,³⁴ која се налазила на данашњем Тргу Републике (некадашњи Позоришни трг). Та капија је била место где је Васа Чарапић у јуришу смртно рањен, а срушена је 1866. године, као симбол турске владавине. С обзиром на то да је Споменик кнезу Михаилу доминантан мотив трга, као најадекватнији простор указао се сквер испред тадашњег Дома Југословенске армије.

Споменик Васи Чарапићу на скверу испред Дома Југословенске армије³⁵ у Београду откривен је 12.

Сл. 5 / Изглед споменика, 2016.

августа 1951. године.³⁶ На свечаности поводом откривања споменика говорио је Ђурица Јојкић, председник Извршног одбора Народног одбора града Београда. При откривању споменика он је истакао да је Васа Чарапић био један од оних који су се борили против турског феудализма и да се подизањем овог споменика спајају традиције старије прошлости и народне револуције и уједно будућим генерацијама оставља пример како се треба борити за слободу и независност отаџбине.

Прослављање празника из националне историје Србије и обележавање сећања на јунаке Првог српског устанка, као и средњовековну историју, кроз подизање меморијала – спада у нови дискурс времена након Другог светског рата, који почиње да се практикује од почетка педесетих година XX века.

Након Другог светског рата, новоуспостављени идеолошки систем вредности конституише се у знаку радикалног раскида с претходним временом, везаним

за српску националну традицију. То је у меморијалној култури значило пре свега раскид са репрезентацијом прошлости која се ослањала на ослободилачке ратове Србије.³⁷ Примат преузима представљање НОБ-а са идеолошким нагласком на револуционарној борби за уједињење Југославије. Као непосредна последица овог процеса уследило је уклањање бројних споменика раније епохе, пре свега монархијских споменика посвећених краљу Александру и краљу Петру, као и свих других симбола старог режима.

Тек од почетка педесетих година XX века као нова тенденција јавља се процес оживљавања националних традиција. Овај процес се одвијао кроз нови идеолошки дискурс, који је тежио да укаже на повезаност и надовезивање тековина револуционарног НОБ-а с традицијама ослободилачке борбе против Отоманске империје. С приближавањем припремама за обележавање 150-годишњице Првог српског устанка, 1954. године, он постаје интензивнији. У том смислу већ 1953. године започето је масовније подизање споменика устанцима, који преузимају значајну улогу у меморијалном дискурсу, а који ће на годишњицу 1954. године доживети кулминацију.

Крајни циљ овог процеса било је потврђивање континуитета револуционарне и устаничке борбе и у крајњој инстанци глорификација НОБ-а, те стога и подизање Споменика Васи Чарапићу треба посматрати у том контексту. У том смислу традиционално историјско тумачење Првог српског устанка као борбе за националну независност од Отоманске империје, симболички репрезентовано кроз династичко-монархијску призму, у новом идеолошком дискурсу бива сагледавано као револуција, односно борба за развитак нових друштвених односа и покрет усмерен на борбу против феудализма с циљем успостављања нових буржоаских основа.

Експлицитни контекст нове идеолошке премисе изнео је Петар Стамболић, председник Народне скупштине Србије, у свом говору на свечаној академији у Народном позоришту поводом стопедесетогодишњице Првог српског устанка, 13. фебруара 1954. године:³⁸

Сто ђедесет ђодина од ђочет ђка Прво ђ ср ђско ђ уст ђанка слави наша ђенера ђија која је учесник и савременик ђедне дру ђе – соци ђалист ђичке револу ђије у Ју ђослави ђи. У деклараци ђи о ци ђевима и за дацима Соци ђалист ђичко ђ савеза радно ђ народа Ју ђослави ђе дело ђешких и крвавих борби низа ђенера ђија свих народа Ју ђослави ђе. И за ђио ову знача ђну ђодиш ђицу славе данас сви наши народи у ђеди ђени у за ђедничко ђ домовини, славе је збо ђи ђо ђа ш ђио су ђе ђешке и крваве

борбе, за велико за ђедничко дело свих народа Ју ђослави ђе, које су во ђене ђод различ ђи ђим условима и различ ђи ђим сред ђи ђвима ђро ђи ђив национално ђи соци ђи ђално ђ ро ђи ђства које су ђобедоносно завршене соци ђи ђалист ђичком револу ђи ђом, ђочеле још ђада, са Првим ср ђи ђским уст ђанком...

[...] Ни ђе мислим нескромно, ако у име свих вас кажем, да баш збо ђи ђо ђа ш ђио је ђро ђживела ову дру ђу, соци ђи ђалист ђичку револу ђи ђу, наша ђенера ђија може најбо ђе да са ђледа и осет ђи величину до ђа ђаја које данас слави мо [...]. Ми који смо у се ђачком сину и раднику Ти ђу нашли сво ђ во ђу, најбо ђе схва ђамо оно доба које је у марвеном ђр ђовцу и ха ђдуку Кара ђор ђу имало сво ђ смело ђ во ђсково ђу...

[...] У односу ђрема ср ђском уст ђанку наша је ђенера ђија ослобо ђена ђри ђи ђиска династ ђичких ин ђи ђереса и класне о ђраниченост ђи буржоаско ђ дру ђи ђтва. [...] За наше доба, за с ђи ђе ђен разви ђи ђка ист ђори ђске науке данас, ср ђски уст ђанак ни ђе био васкрс сред ђовековне ср ђске др ђжаве. У сво ђој су ђи ђини он је не ђа ђија сред ђе ђе века и феудализма.

Тумачена на овај начин, идеја хероја Првог српског устанка смештена је у идеолошки контекст револуције, при чему представа Васе Чарапића симболички репрезентује континуитет револуционарне мисије НОБ-а и устаничке борбе. У том смислу стари историјски образац тумачења устанка се задржава, али уместо династичке идеологије, сада се сагледава кроз призму марксистичко-комунистичке теорије револуције, где класно освешћен народ постаје покретач новог друштвеног поретка.³⁹ Ова револуција је тумачена као један од скокова од нижег ка вишем ступњу у континуираном историјском процесу који ће се завршити будућим златним добом социјалне равноправности, чиме се експлицитно одбацује деветнаестовековно, романтичарско тумачење националне историје, које је на ослободилачку борбу српских устанака гледало као на обнову златног доба средњовековне немањићке Србије.⁴⁰

Други говор на свечаној академији поводом стопедесетогодишњице Првог српског устанка у Народном позоришту одржао је угледни научник Васа Чубриловић,⁴¹ који је био главни предводник званичне историографије након 1945. године.⁴² У свом тумачењу, он Први и Други српски устанак презентује као револуционарни покрет сеоских маса, вођен тежњом за укидањем османског феудалног система.⁴³ Ова научна премиса је посебно изражена у предговору првог издања књиге *Историја ђо ђи ђичке мисли у Срби ђи XIX века*,⁴⁴ где Чубриловић наводи да је књига настала из потребе за тумачењем српске историје XIX века, са-

гледане из визуре народне револуције: *Неко се морао примити посла да да какву-такву синтезу историје Србије у XIX веку, посматрану са становишта наше народне револуције.*

Захваљујући ауторитету Васе Чубриловића, овакво идеолошко схватање је прихваћено у тадашњој академској историографији,⁴⁵ чиме је потиснута идеја о династичком сагледавању Првог и Другог српског усатанка и успостављено повезивање ових догађаја са идејом о континуираној револуцији.

Закључак

Монументалне јавне споменике у другој половини XX века изводила је генерација уметника која је по образовању припадала стилским токовима академизма и сецесије, попут: Антуна Аугустинчића, Фране Кршинића, Лојзе Долинара, Радете Станковића, Вање Радауша, Ива Лозице и других. Ова генерација вајара, након Другог светског рата задржава своја стилска одређења формирана до 1941. године, заступајући естетику традиционалних пластичних вредности, која се кретала у оквиру антропоморфизма и натуралистичком и реалистичком третману форме. Овакав естетски став надовезивао се на идеолошке захтеве које пред уметнике постављала ангажована уметност, током педесетих година XX века, односно доминантни социјалистички реализам. У том смислу, антички хероји предратног периода су замењени анонимним херојима револуције, којима су додати наративност, симболика, идеализација и патос. Посматран у овом контексту Споменик Васи Чарапићу представља значајно остварење јавних споменика подизаних током педесетих година XX века, а чији су аутори били истакнута имена југословенске скулптуре из периода пре Другог светског рата.

Споменик Васи Чарапићу је једно од најуспешнијих уметничких остварења из ауторовог опуса, у којем је јавна скулптура заузимала један од најзначајнијих сегмената. У временском периоду од 1939. године, када је откривен Споменик краљу Александру у Нишу, до постављања Споменика партизану, испред Гробља ослободилаца Београда, 1988. године, Станковић је извео низ јавних споменика. У реализацији јавних споменика аутор се кретао у оквиру традиционалне естетике натуралистичких и реалистичких фигуралних представа, а предметни споменик носи све одлике и репрезентује квалитете ауторске естетике.

Споменик такође представља један од најранијих и уједно репрезентативан пример новог дискурса југословенске јавне скулптуре, која се током педесетих година XX века удаљава од преовлађујућег тока представљања тема из НОБ-а. Његовим постављањем конституисан је меморијални топос у новој идеолошкој конотацији.

Сходно наведеном, као меморија на значајне догађаје и личности из националне историје, и као дело истакнутог аутора, академског вајара Радете Станковића и репрезентативно остварење монументалне јавне скулптуре педесетих година XX века, Споменик Васи Чарапићу се издваја културно-историјским и естетско-уметничким одликама. Као маркантан ликовни мотив и урбани репер у оквиру простора сквера између улица Француске, Браће Југовића и Булевара деспота Стефана, овај споменик поседује и просторно-урбанистичку вредност.

Александар С. Божовић,

историчар уметности

Завод за заштиту споменика културе града Београда

aleksandar.bozovic@beogradskonasledje.rs

НАПОМЕНЕ:

- 1] Макуљевић 2006: 277, 278.
- 2] Тимотијевић 2004: 9, 10.
- 3] *Нав. дело*: 9–22.
- 4] О Васи Чарапићу у: *Војна енциклопедија* 1959: 294, 295.
- 5] О меморисању националних хероја, у борбама за ослобођење Београда 1806. године и Васи Чарапићу: Тимотијевић 2004: 9–33.
- 6] Ranke 1829.
- 7] Тимотијевић 2004: 11.
- 8] Извор: Музеј града Београда, Инв. бр. У 1035.
- 9] Извор: Народни музеј Београд, Збирка Јоце Вујића, Инв. бр. НМ 031_126/ЈВ I 235
- 10] Књига је објављена 1903. године у Загребу. Репринт издања, с репродукцијом Васе Чарапића, Гавриловић 2006: 169. О животу Васе Чарапића, исто: 167–170.
- 11] Тимотијевић 2004: 14.
- 12] *Нав. дело*: 15, 16.
- 13] *Истѿо*: 15; из Гробнић надпис, Голубица II (1840): 185.
- 14] Миличевић 1888:817. О животу и делима Васе Чарапића, *истѿо*: 811–818.
- 15] Споменик је смештен на спољњем делу уз северни зид припрате. Изведен је од белог мермера. Састоји се од хоризонталне правоугаоне плоче димензија 70 цм x 180 цм, ниског постаментa димензија 30 цм x 136 цм x 236 цм, са оградом од ливеног гвожђа, и вертикалног дела у форми обелиска уграђеног у зид цркве, висине 250 цм и ширине базе 130 цм, ширина постаментa 140 цм. Вујовић 1973: 279.
- 16] Макуљевић 2006: 304, 305.
- 17] *27. јуна ойкривен је у селу Белом Појоку сѿоменик Васи Чарайићу који су подили ученици основних школа среза Врачарској. Сѿоменик је иранијина пирамида са рељефом Чарайичевим, а на њој дволави орао раширених крила. Из пирамиде избија извор чисте воде. Нова Искра 7, јул 1904: 224.*
- 18] Слика спомен-чесме је објављена на насловној страни часописа Мали журнал. Снимио ју је фотографски атеље Велић и Јовановић из Студеничке бр. 35. *Мали журнал*, 19. јануар 1911: 1.
- 19] Обреновић 2013: 521.
- 20] *Београдске ойшићинске новине* 17, 1. септембар 1930: 958, 959; *Полићика*, 26. август 1930: 4.
- 21] Обреновић 2013: 213.
- 22] *Београдске ойшићинске новине* 18, 15. септембар 1930: 1030.
- 23] У предлог за личности којима се подиже споменик и локацију, стоји објашњење да је реч о два сељака, најистакнутијих бораца за ослобођење Београда. *Полићика*, 5. септембар 1930: 7.
- 24] *Београдске ойшићинске новине* 4, април 1933: 273, 274.
- 25] Ратнички дом, данас Дом Војске, у Ул. Браће Југовића 19, има два тракта, један изграђен између 1929. и 1932. године, према Улици Браће Југовића, и други, дограђен 1939, према Симиној, Француској и Улици Емилијана Јосимовића. Објекат Ратничког дома је утврђен за културно добро 1984. године.
- 26] У времену након 1945. године придаван је велики значај ливцима скулптуралних дела. Скоро сваке године су подношени извештаји о раду и развоју наше најзначајније ливнице „Пластика“, отворене 1947. године у Београду. Ливница је забележила велики успех након израде Аугустинчићеве фигуре *Побега* за споменик у Батини, и до краја 1949. године израдили су низ познатих дела домаћих вајара. Обреновић 2013: 503, 504.
- 27] *Полићика*, 26. октобар 1949: 4.
- 28] Биографија академског вајара Радете Станковића, са званичне презентације Факултета примењених уметности: <http://www.fpu.bg.ac.rs/fakultet/Istorijat/Nastavnici/RadetaStankovic/index.html> [16. 8. 2016]
- 29] Дом вајара Радете Станковића саграђен је 1912. године као дворишна зграда, вероватно према пројекту архитекте Николе Несторовића. То је дворишни објекат с приземљем у функцији атељеа и спратом за становање. У згради је живео и стварао вајар Радета Станковић, од доласка у Београд 1936. године до своје смрти 1996. године. Дом вајара Радете Станковића је значајно место где су настала и где се чувају бројна дела овог истакнутог ствараоца, која представљају не само највећи део његовог опуса већ и важне примерке српске скулптуре XX века, па је из наведених разлога објекат утврђен за културно добро, 2003. године.
- 30] Тодић 1998: 88.
- 31] У документацији Завода за заштиту споменика културе града Београда постоји фотографија направљена у Спомен-дому вајара Радете Станковића с приказом гипсаног модела за споменик Васи Чарапићу. СК-297; Сигнатура негатива 2003/85.
- 32] Тодић 1998: 55.
- 33] *Истѿо*: 55.
- 34] О положају некадашње Стамбол капије, као и о простору Трга Републике у: Јовановић 1952–1953: 191–196; *Истѿи* 1955: 481–492.
- 35] Некадашњи Ратнички дом је после ослобођења Београда званично установљен као Дом Југословенске армије, на прву годишњицу Дана победе над фашизмом, 9. маја 1946. http://www.odbrana.mod.gov.rs/sadrzaj.php?id_sadrzaja=534 [14. 3. 2017]
- 36] *Борба*, 13. август 1951: 2.
- 37] Обреновић 2013: 453, 454.
- 38] *Полићика*, 14. фебруар 1954: 1–2.
- 39] Комунистичка власт преузима Ранкеову тезу о српској револуцији, али је прилагођава идеологији слободарских тековина нове државе и тумачи у оквиру марксистичке класне теорије. О реинтерпретацији и тумачењу Првог српског устанка након 1945. године. Тимотијевић 2012: 422, 443–456.
- 40] О идеологији обнове златног доба у XVIII и XIX веку; *нав. дело*: 52–62.
- 41] *Полићика*, 14. фебруар 1954: 2–3.
- 42] Тимотијевић 2012: 444; Антонић: 1992.
- 43] Поводом обележавања јубилеја 150-годишњице Првог српског устанка, 1954. године у Српској академији наука одржана је свечаност 10. јуна, на којој су такође говорили Петар Стамболић и Васа Чубриловић. Чубриловић и др. 1954.
- 44] Чубриловић 1958: 53–83, 85–106.
- 45] Тимотијевић 2012: 445.

ЛИТЕРАТУРА

Антонић, З. (1992), *Погледи Васе Чубриловића на српску историју XIX и XX века*, Београд: САНУ, Балканолошки институт.

Vojna enciklopedija (1959), Tom 2, Zagreb: Grafički zavod Hrvatske.

Вујовић, Б. (1973), *Црквени споменици на подручју града Београда*, Београд: Завод за заштиту споменика културе града Београда.

Гавриловић, А. (2006) *Знамениити Срби XIX века*, Београд: Научна КМД.

Д. Н., „Пластика“ – ливница за репродукцију вајарских радова, *Полиџика*, 26. октобар 1949: 4.

Документација Завода за заштиту споменика културе града Београда: СК-297.

Дравић, Ј. (1933), И ми имамо своје народне великане. Предлози за подизање пет споменика захвалности онима чијим смо херојским пожртвовањем добили своју националну слободу, *Београдске ојшћинске новине* 4, април 1933: 273, 274.

Друга седница Одбора за подизање споменика у Београду (1930), *Београдске ојшћинске новине* 18, 15. септембар 1930: 1029–1032.

Јовановић, Д. М. (195–1953), Стамбол капија у Београду, *Сџаринар*, нова серија, књ. 3–4 (Београд): 191–196.

Јовановић, Д. М. (1955), Трг Републике као историјски оквир Стамбол капије, *Годишњак града Београда* II (Београд): 481–492.

Мали журнал (1911), 19. јануар: 1.

Макуљевић, Н. (2006), *Умјетност и национална идеја у XIX веку* : Систем европске и српске визуелне културе у служби нације, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Миличевић, М. Ђ. (1888), *Поменик знамениитих људи у српској народној новијој доба*, Београд: Српска краљевска штампарија.

Нова Искра (1904), број 7, јул: 224.

Обреновић, В. Н. (2013), *Српска меморијална архивекџура 1918–1955*, докторска дисертација, Београд: Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Одељење за историју уметности.

Питање подизања споменика у Београду (1930), *Полиџика*, 26. август: 4.

Подизање споменика у Београду – Предлози г.г. Нушића и Мил. Николајевића Одбору за подизање споменика (1930), *Полиџика*, 5. септембар: 7.

Почела прослава Првог српског устанка – Славимо сто педесет година Српског устанка с признањем и дугом потомака према делу које су устаници створили (1954), *Полиџика*, 14. фебруар: 1–2.

Прва седница Одбора за подизање споменика у Београду (1930), *Београдске ојшћинске новине* 17, 1. септембар 1930: 958–959.

Ranke, L. (1829), *Die serbische Revolution: mit einer Charte von Serbien / Aus serbischen Papieren und Mittheilungen von Leopold Ranke*, Hamburg: F. Perthes, Gotha: gedruckt mit Engelhard-Reyher'schen Schriften.

Споменик Васи Чарапићу (1951), *Борба*, 13. август: 2.

Тимотијевић, М. (2004), Меморијал ослободиоцима Београда 1806, *Наслеђе* V (Београд): 9–33.

Тимотијевић, М. (2012), *Таковски усџанак – Српске Цвеџи*: О јавном заједничком сећању и заборављању у симболичкој политици званичне репрезентативне културе, Београд: Историјски музеј Србије : Филозофски факултет.

Тодић, М. (1998), *Радеџа Сџанковић 1905–1996*, Београд: Народни музеј : Факултет примењених уметности и дизајна.

Устанак је био увод за револуционарне промене код осталих југословенских и балканских народа – Реферат професора Универзитета др Васе Чубриловића (1954), *Полиџика*, 14. фебруар: 2–3.

Чубриловић, В. (1958), *Историја џолиџичке мисли у Србији XIX века*, Београд: Просвета.

Чубриловић и др. (1954), *Прослава сџоједесетџогодишњице Првој српској усџанка у Српској академији наука: 10. VI 1954*, Посебна издања, књ. 226, споменице, књ. 11, Београд: Српска академија наука.

<http://www.fpu.bg.ac.rs/fakultet/Istorijat/Nastavnici/RadetaStankovic/index.html>. [16. 8. 2016]

http://www.odbrana.mod.gov.rs/sadrzaj.php?id_sadrzaja=534 [14. 3. 2017]

СКРАЋЕНИЦЕ:

НОБ – Народно ослободилачка борба

ИО – Извршни одбор

ИЗВОР ФОТОГРАФИЈА

Документација Завода за заштиту споменика културе града Београда, осим у случају где је наведен други извор.

Summary: ALEKSANDAR BOŽOVIĆ**MONUMENT TO VASA ČARAPIĆ IN BELGRADE**

In the second half of the 20th century, colossal public monuments were erected by a generation of artists who were educated under the influence of academism and Art Nouveau, among them being Antun Augustinčić, Frano Kršinić, Lojze Dolinar, Radeta Stanković, Vanja Radauš, Ivo Lozica, and others. After World War II, this generation of sculptors retained their stylistic inclinations from before 1941, expressing the aesthetics of traditional plastic values that stayed within the boundaries of anthropomorphism and naturalistic and realistic treatment of form. This aesthetic approach was responsive to the ideological demands placed upon the artists in the 1950s, that is, in line with socialist realism. Namely, classical heroes of the pre-war period were replaced by anonymous heroes of the revolution, presented in symbolic and idealistic narratives and with pathos. In this context, the Monument to Vasa Čarapić stands out from other public monuments from the 1950s, whose authors were prominent names of the pre-World War II Yugoslav sculpture as well.

The Monument to Vasa Čarapić represents one of the most successful artistic achievements of its author, predominantly focused on public sculpture. From 1939, when the Monument to King Alexander was unveiled in Niš, until placing the Partisan Monument in front of the Cemetery of the Liberators of Belgrade in 1988, Stanković produced a series of public monuments. In that the author adhered to traditional aesthetics of naturalistic and realistic figural concepts; this particular monument bears all the traits of the author's aesthetics.

This monument is also one of the earliest and, at the same time, representative examples of a new discourse of the Yugoslav public sculpture, which, in the course of the 1950s, gradually moved away from the dominating themes from the National Liberation War (World War II). With this monument a memorial topos is constituted with a new ideological connotation.

In the light of the above mentioned, the Monument to Vasa Čarapić has cultural, historical and aesthetic values, both as a memorial to important events and persons from national history, and as the work of a prominent author, the academic sculptor Radeta Stanković. Located on the square between Francuska, Braće Jugovića and Bulevar Despotičina Streets, with its specific spatial values, this monument is an imposing work of art and an urban landmark.

Illustrations

Fig. 1 Steva Todorović, Vasa Čarapić, 1856-1858 (National Museum in Belgrade, Collection of Joca Vujić, no. JV 126).

Fig. 2 Grave of Vasa Čarapić, Monastery of Rakovica, 1910.

Fig. 3 The monument, 1950s (Historical Archives of Belgrade, no. IAB-1165-A-1-0187)

Fig. 4 The monument, 2016

Fig. 5 The monument, 2016